

ЈЕЗИК И КУЛТУРНА ОРИЈЕНТАЦИЈА У НАШОЈ ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ

Од прве појаве писане књижевности, а свакако и пре мисионарског рада Ђирила и Методија, грчковизантиски културни утицај на Јужне Словене, поглавито на Србе и Бугаре, огледа се на необично изразит начин у самом језику којим су писани наши стари споменици. Ако је језик један од битних носилаца индивидуалности појединих етничких целина, онда нам и старословенски споменици, и они који су најстарији, у своме језику пружају извесну грађу да ближе одредимо и народност и писца односно преписивача сачуваних споменика. Али с друге стране, језик тих споменика, као и сваки други, садржи у себи и много хетерогених елемената, највише у својој речничкој грађи, на основу којих могу се изводити закључци о узајамним везама извесне етничке јединице са другим народима и приличан број грчких израза који се налазе у старословенским споменицима, довољан је, и без историске потврде, да покаже у каквој је културној сфери постала и развијала се наша стара књижевност, или тачније речено, наш књижевни језик.

Канон старословенских споменика, који је везан у једну целину пре свега хронолошки а мање и у језичком погледу, не претставља једну целину ни у сграном утицају, јер се Кијевски одломци, један од најстаријих од тих споменика, разликују од осталих споменика не само по своме садржају, као одломци римског мисала, него њихово западно порекло одају и латинске речи које се у тим одломцима јављају. Што је нарочито важно, сам фонетски изглед тих речи сведочи да је споменути мисал заиста постао у сфери латинског језика.¹ То су облици *фѣлицѣзи* (gen. sg) и *прѣфациѣ*. Непосредни утицај латинског оригинала огледа се у изговору и писању *ѣ* за лат. *с* и за класично-латинско *t* (+ *i* + вокал), у вулгарном изговору *с* (ц).

И у осталим старословенским споменицима има латинских израза, али су ови дошли у те споменике преко грчког

¹ У оквир овога чланка не иду и оне речи латинско-немачког порекла (оцьтъ — acetum и сл.) које су они Словени који су били суседи романско-германски примили још много пре појаве самосталне словенске писмености. Исп. К у љ б а к и н Древнецерклов. языкъ² с. 11.

фонетски измењени. Зато у готово једнаким по старини споменицима постоји двојак начин изговора латинских речи: вулгарно-латински (кијевски одломци) и грецизирани. Одатле на пример у Маријину јеванђељу имамо: κεντουριονηз грч. κεντουρίων лат. centurio, кинсз — κήνσος — census.

Та подвојеност која се односи на фонетску страну речи латинског порекла потиче, као што се види, од првих почетака словенске писмености. Већ тада се опажа на западу несумњив латински утицај а на истоку грчковизантиски. Од тога времена протекло је скоро хиљаду година. Кроз тај дуги отсек времена историја српског језика и књижевности пролазила је кроз многе мене: постала је на старословенском језику да убрзо да томе језику српско обележје у фонетици и да доведе до рускословенског и данашњег књижевног језика нашег. И за читаво то време није се изгубио траг нашој вези са грчком просветом. Зато иако Павле Поповић тврди да „стара немањихка књижевност стоји без везе са новом српском књижевношћу“ (Југословенска књижевност као целина, с. 4), ипак се то не може апликовати и на језик као орган књижевности. Јер је наш књижевни језик у своме развиту ипак сачувао извесне црте које су издржале све мене кроз које су прошли и језик и књижевност. У нашем случају то су позајмице из грчког језика или добивене преко грчког. Њихов фонетски изглед и данас јасно сведочи о непрекинутој вези са ћирилометодским и светосавским почетком наше писмености.

Те позајмице ушле су у српски језик књижевним путем или су продрле у народ у непосредном додиру са грчким светом. За фонетску страну тих позајмица тај двојаки начин примања грчких речи претставља једну целину. Уопште, није увек ни могуће за сваку поједину позајмљену реч одредити њено књижевно или простонародно порекло, сем ретких случајева када је и у наш језик дошла реч из грчког народног језика као с у б о т а грч. σάββατον преко сѣвота и С а в а т и је из књижевног Σαββάτιος.

Ушло је у обичај да се изговор наведеног примера из Маријиног јеванђеља кинсз за грчко κήνσος и С а в а т и је — Σαββάτιος зове општим именом итацизам или витацизам.

Витацизам обухвата, међутим, не само изговор η као и или β као в, него тај термин обележава нарочиту фазу до које се развио грчки језик, или боље, јелинистички језик (κοινή).

Његове фонетске особине у време стварања писмености код Јужних Словена не огледају се толико у самом том језику, који је задржао традиционалну ортографију колико у графици старословенских споменика. Одатле је, на пример, за грчко-латинско κήυβοϛ у стсл. кинсх. Али данас реч са истом основом неће гласити к и н с у р а него ц е н з у р а, не п р о к е н т као κεντρ-ριονηх него п р о ц е н т. Према томе јасно је да у старословенском језику није било непосредног латинског утицаја као што у данашњем српском језику за споменуте речи није било грчког посредништва.

Имамо ту, дакле, посла са две различне врсте латинских речи, различне и по времену када су у наш језик ушле, и по начину на који су добивене. И онда, када су се почели увлачити у наш књижевни језик латински изрази, махом научни и технички термини, дошле су нам тада и тим истим путем и грчке речи у латинизованом облику. То је време т. зв. рационализма у нашој књижевности. Главни претставник тадашње књижевности, Доситеј Обрадовић, унео је такве термине углавном из немачког у своја дела у готово онаквом истом облику као што се и данас употребљавају у нашем књижевном језику.

Из свега овога излази да данас имамо у језику двојаке позајмице из класичних језика, старије, са грчко-византиским изговором и новије, са латинско-немачким. Разуме се да ће бити велики број таквих речи које својим фонетским изгледом могу бити и једног и другог порекла, нпр. ф а к а т, ф а т а л а н, ф и г у р а из латинског или ф а н т а с т а, ф и л о л о г, ф о н о г р а ф из грчког. Ипак се споменуте две групе толико разликују да је питање о двојаком изговору могло да буде предмет и посебних расправа. У последње време писао је о томе Милош Тривунац у чланку Вита или бета? Итацизам или етацизам? С. К. Гласник XXIX (1930) 339—347, Тривунац је покушао да лингвистичким и културно-историским разлозима оправда итацизам и витацизам у Караџићеву и Даничићеву преводу Св. писма и у опште у нашем књижевном језику. У својој научној аргументацији Тривунац се у одбрани витацизма позива на чувеног индоевропеисту Хермана Хирта. Из саме пишчеве стилизације могло би се мислити да је Хирт сматрао српски изговор са и т а и в и т а правилнијим од немачког изговора. Међутим из контекста (Hirt, Griech. Gramm. 279)

излази да ту није говор о витацизму него о познатој немачкој аспирацији експлозивних сугласника (изговор $k^x p^x t^x$) које нема у српском а није је било ни у старогрчким $k \ \pi \ t$. То је једно. Сем тога Немци су речима из грчког језика у латинској односно „готској“ транскрипцији дали махом исти изговор као и својим немачким. Одатле изговор грчког $\epsilon\upsilon = \epsilon\upsilon$ као ој на пр. Еигора — Ојропа, грчко $\zeta = z$ као ц: Zeus — Цојс, г. $\sigma\chi = sch$ као ш: schisma — шизма и $\sigma\lambda$ — (на почетку речи) као шп: Sparta — Шпартa. Такав изговор, који је специјално немачки, није сасвим непознат и у нашем језику. Тако се чује поред фармацеут и фармацевтајт; екцем према грчком $\epsilon\kappa\zeta\eta\mu\alpha$; шизма, шема (поред схизма, схема), али само ишијас од грч. $\iota\sigma\chi\acute{\iota}\alpha\varsigma$; Шпартa (тако код самог Тривунца у књизи Гетеов Фауст 1921, с. 111, 113, 114, 156, 180) поред Спартa.

И поред таквог начина у изговору извесних грчких гласова, ипак се за немачки изговор који је у основи етацистички (и бетаистички) не може тврдити да је мање оправдан и мање правилан него српски итацизам. Данашњи наш изговор, као у споменутим случајевима за грчко $\epsilon\upsilon = \epsilon\upsilon$, $\zeta = z$, $\sigma\chi = sch$, $\sigma\lambda = sp$, сем случаја са дифтонгом $\epsilon\upsilon$, може подједнако да буде близак и старијем и млађем грчком изговору. Таквих слагања у оба хронолошки различна изговора има врло много, као што има случајева где се оба данашња изговора подједнако разликују од старогрчког атичког изговора и изједначују се са грчовизантиским изговором. То се односи на грчке дифтонге $\alpha\iota \ \epsilon\iota$ који се једнако изговарају и тамо где је у искључивој употреби етацизам и онде где је делимичан итацизам као на пр. у нашем језику педагог — παιδαγωγός, Нил — Νεῖλος.

Остају према томе да се расмотре случајеви где се несумњиво може говорити о два засебна начина у примању речи из класичних језика.

Главне одлике т. зв. итацизма, у ширем значењу те речи јесу ове: Изговор и писање грчког

1. η као и (Атина — Ἀθήναι)
2. β „ в (Тива — Θῆβαι)
3. αυ „ ав (Таврида — Ταυρίς)
4. ευ „ ев (Еврипид — Εὐριπίδης)
5. Spiritus asper не изговара се (историја — ἱστορία)

У таквом облику почеле су грчке речи да улазе у најстарије старословенске и српкословенске споменике и од то доба очувале су се код нас културном традицијом све до дана данашњег. Тај изговор није специјално српски начин адаптације грчких речи него је само готово верна копија живог грчког изговора од пре хиљаду година.

Наведене фонетске особине грчког језика у византиској епоси његова развитка претстављају само иновације у грчкој фонетској системи. Те особине, узете у целини, и чине основну разлику између атичког и византиског изговора. С друге стране, споменуте фонетске црте карактеришу итацистички изговор и одвајају га од етацистичког изговора као у речима А т е н а, Т е б а, Т а у р и д а, Е у р и п и д, х и с т о р и ј а — л а т и н с к и A t h e n a e, T h e b a e, T a u r i s, E u r i p i d e s, h i s t o r i a. Има, даље, једна црта која је искључиво византиска али која не ставља итацизам насупрот старогрчко-латинском етацизму, јер се код тога случаја и латински начин изговора разликује од старогрчког. То је изговор старог дифтонга оџ, на пр. у в е ч и и к о н о м¹ οἰκονόμος — о е с о п о т о м у s — е к о н о м, с т и х и ј а — στοιχειόν према с т е х и о м е т р и ј а.

Најзад, у посебну групу треба одвојити и случајеве где се стари и нови грчки изговор међу собом не разликују али се подједнако разликују од латинског изговора. То су ови случајеви: изговор к, σ,² τ у свима положајима као к, с, т. На пр. к о л о с, К и п а р, к е д а р — Т а р с, Т е с е ј, а р и с т о к р а т и ј а.

Латинизовани изговор обухватио је оне случајеве 1. када се к наводи испред самогласника предњег реда (е, и) и тада се изговара као ц; 2. интервокално σ постаје з и 3. — τ + и + самогласник постаје ц + и + самогл. (са хијатским *ј*): Ц и п а р, ц е д а р, Т е з е ј, а р и с т о к р а т и ј а.

Сви досад споменути случајеви адаптације грчких речи у нашем језику оснивају се углавном на непосредном утицају византиског или вулгарнолатинског односно немачког.

Када су већ почеле да се јављају код нас речи из класичних језика, оне нису могле да се у њему одомаће у истом онаквом фонетском облику какав су првобитно имале у језику

¹ Управник манастирског имања.

² У групи σр као зм: с х и з м а, к о з м о с. Такав је изговор и у атичком. Исп. Brugmann, KVG с. 47.

одакле су нам дошле. Ти страни изрази добили су српску фонетску боју. Зато су се они гласови грчког језика којих нема у српском замењивали више или мање доследно најближим српским гласовима. Тако су грчке аспирате ϑ ϕ χ заменили углавном гласови t f x : Тива — Θῆβα, Софија — Σοφία, Христос — Χριστός. Ово што је речено о начину примања речи из класичних језика тиче се пре свега нашег књижевног језика старог и новог. У народном говору, међутим, страни изрази мењају уопште свој изглед много слободније и мање правилно. То нарочито важи за најстарије позајмице које су постале готово саставни део народног говора. Таква фонетска измена не дира ипак у основне црте итацистичког изговора.

Из тога специјално нашег трансформисања грчких речи ушле су донекле и у књижевни језик ове особине:

1. Протетско ј испред почетног e (ϵ , α) у грчком језику: јеванђеље, Јевдокија, Јеврејин, Јелин, јерес, јефтин (јевтин) итд.
2. ј за грчко почетно i + вокал: јерарх (ἱεραρχος), Јероним.
3. ђ за грчко почетно δi + вокал: ђаво, ђакон, Ђонисије.
4. ђ за грчко γ + предњи вокал, т. ј. палатално g' : анђео, калуђер, панађур, (πανήγυρις) Јевђеније, мађија.
5. ћ за грчко k + предњи вокал, т. ј. палатално k' : ћивот, ћесар, ћелија.
6. Упрошћавање удвојених сугласника: ћелија — κέλλιον, амбис — ἄβυσσος.

Сем случајева sub 2 и 6 такви облици нису постали опште правило у нашем итацизму. Уколико је извесна реч дубље продрла у народ утолико она и има један од споменутих облика, иначе се у књижевном језику употребљавају речи у наведеним случајевима исто онако као у грчком оригиналу. Испоменуте облике Европа, Кипар, кедар.

Све то ипак не значи да су изнете све могућности у измени грчких речи. Дато је само оно што претставља извесну норму. Спорадичких измена, понекад и са општом тенденцијом, има велик број. То је на пример познати стари прелаз свакога туђега кратког a у наше o : поп — παπᾶς, сотона — σατανᾶς; o у u : друм — δρόμος; x у k : крст — Χριστός или: ново губљење x : Ристо; ϕ у v њ Стеван, Степан — Στέφανος, итд. То све заједно само показује колико је код нас шаренило

у позајмицама из грчкога језика. У томе шаренилу ми смо покушали да тако различне појаве објаснимо пре свега хронологијом и самим пореклом речи из класичних језика. Видели смо да се још у најстарије време јасно разликују два утицаја: источни, византиски, који је у готово искључивој употреби у српској књижевности све до појаве рационализма, када се јавља други, западни, латински, који је врло рано скоро сасвим заваладао код Хрвата. Таква два засебна начина при примању речи из класичних језика односе се, као што је речено, и на латинске речи које су нам дошле преко грчког и обратно: грчке преко латинског. И уопште, све речи ма којег порекла, ако смо их примили грчким посредништвом, имале су исту судбину као и изворне грчке речи. На тај начин су на пример најважније од тих речи, јеврејска библиска имена, далеко отступила од свога првобитног изговора.

Када је половином прошлог века постигнуто јединство српскохрватског књижевног језика у првом реду у његовој граматичкој структури, и даље су остале у томе језику вековне разлике које су постале и развијале се засебно у источном и западном делу нашега народа. Д а н и ч и ћ је хтео да у своме преводу Старога завјета изглади ту разлику¹, али је он схватио ствар одвећ просто, јер је у томе преводу применио искључиво грчкoвизантиски или итацистички облик библиских имена. Вук Караџић није имао такву намеру. Он је свој Нови завјет наменио пре свега нашем православном свету да би Срби „с помоћу [тога превода] Славенски пријевод у цркви боље разумјели“ (из Предговора Новом завјету, 1847, с. V). Вук се у своме итацизму потпуно држао црквенословенског текста. Изузетака има свега неколико. То су ови случајеви: 1. Азија Д. 2. 9. Сиракуза Д. 28. 12. (са латинизованим изговором з место с). 2. Далмација II Тим. 4. 10 која је жива народна реч, али је у старом језику било и Далматија. Исп. Стефанъ господињъ вѣсе сръвѣске земле и Динкание и Далматине (Миклошич, Mon. serb. 9, препис из XIV века). 3. Клауда Д. 27. 16. Клаудије Д. 11. 28. Селеукија Д. 13. 9. Облици Еуфрат Отк. 9. 14. Еувул II Тим. 4. 21 вероватно су задржали еу м. е в ради ближе везе с оригиналом, иначе би морали гла-

¹ „Постаје јасно колика би штета била кад би се провалија коју ствара верска разлика хтела направити још већом језичким разлозима.“ Исп. Трипунац, I. с. 10.

сити Ефрат и Евул као што је случај у именима Јевросима из Εὐφροσύνια и Јефимија Εὐφρμία. Вук је то могао учинити, јер су и Еуфрат и Еувул само књишке речи. 4. Урбан Рим. 16. 9 м. Урван (латинско име Urbanus). 5. Занимљиво је да је Вук паганским божанствима, која у црквеном преводу имају грчка имена, дао латинске називе: Тако место Зевс Вук има Јупитер Д. 14. 12, Меркурије ib. место Хермес, односно Ермије које Вук оставља тако када је то постало хришћанско име. Исп. Рим. 16. 14: Поздравите Асинкрита, Флегонта... Ермија. Место Артемида има Дијана (Велика је Дијана Ефеска Д. 19. 34). Најзад, поред грчке речи финик употребљава и латинску реч палма. Исп. Предговор НЗ. XII, XIII.

У осталим случајевима Вук се доследно држи онаквих облика латинских имена каква су у „Славенском“ преводу. Тако на пример у латинском тексту стоји: *asserit successorem Felix Porcium Festum* а код Вука: а кад се навршише двије године измијени Филикса Поркије Фист које је тачно према грчком итацизму ὁ Φήλιξ Πόρκιον Φήστον Дела 24. 27.

То су примери где је у питању само нарочити изговор латинских речи. Међутим та измена понекад има специјално грчки карактер. Тако латинско име Publius има грчки облик Πόβλιος и зато и код Вука Поплије Д. 28. 7. Или лат. *quadraginta*, грч. *κοδράντης*, Вук има кодрант Мт. 5. 26., *legio λεγεών* легеон Мт. 26. 53.

Нема никакве сумње да је Вук унео у свој превод уједначен облик личних имена у Новом завету уопште, држећи се при томе не само црквенословенског текста него и традиционалног изговора у српском народу. Вук је на тај начин избегао ону мешавину различних начина изговора коју је начинио у своме преводу Нов. завета др. Лујо Бакотић (Novi zavet, Beograd, 1930, с. 1—502) о чему се и даље говори.

Шта више, Вук је остао доследан у своме итацизму ма да се у његово време и још раније почео јављати западни утицај у нашој књижевности који је са собом донео и етацистички изговор. То се исто види код Доситеја Обрадовића¹, који се још колеба између нашег старог и новог изговора. Тако он још

¹ Дела, државно издање 1911.

пише алфавит, Идра, Архимид, Димостен, Ектор, Иродот, Исиод, Промитеј и латинска имена Адријан, Веспасијан, Аврелиус, Тиверије. Али, с друге стране, многобројни су и овакви примери са западним, латинско-немачким изговором 1. *с* као *з*: Аспазија, Езопове басне, Крезус, физика, поезија, Тезеј и латинске: Цезар, језуити. 2. *к* пред *е/и* као *ц*: Алцеста, Алцибијад, Цирце, Македонија, Фоцилид, Фоцион, Лициније Луције; 3. *ш* (+ *и* + вокал) као *ц*: Милцијад — Теренције.

С тим специјално-латинско немачким изговором дошао је и изговор ета и бета: Ирена, Епир, Тезеј, Телемах, Филемон и Алцибијад. Полибије, јеврејска реч рабин.¹ Затим еу место ев: Еуклид, ау место ав: Клаудије.

Као што и данас имамо колебање у изговору грчких речи на пример: автокефалан—аутокефалан клир—клер јелински—хеленски, Омир—Хомер, симболичан—симболичан, демократија—демокрација, то је тим разумљивије да таквог колебања има и код Доситеја: пелопонисиотски—Пелопонез, Омир—Омер, Крис—Крезус, Муса—Муза, Кирке—Цирце, Македоњани—Македонија.

Савременик и главни противник Вуков, Јован Хаџић у својим „Језикословним примјетбама“ (1849) на Вуков предговор Н. Завјету² износи цео низ речи и свака од њих нам је „већ готово као и своја позната, или готово у свима књижевним језицима право грађанства има“.³ И заиста, већ тада је утврђен готово за све наведене реч онакав облик какав је и данас: Ета и бета: Академија, апотека, електрисман планета, поет, реторика, ретор (Вук у НЗ. има ритор, исп. Предговор НЗ. с. XI), хемија—проблем и латинско-немачки изговор: аристократија, демократија, деспотија — гимназија, музика, поезија — енциклопедија — економија, комедија (м. икономија, комидија). За Хаџића је познато да је често ишао далеко у своме етимологисању. Тиме се свакако могу објаснити и овакви

¹ У библиским именима је иначе црквенослов. изговор: пророк Данил, Ирод, Језекиљ, Рахила—Авел, Јов.

² Скупљени грам, и подем. списи В. Ст. Караџића III 2, с. 582.

³ Хаџићев етимолошки правопис окренут је на фонетски.

„старински“ облици: еписода, метафизика, софисма, физика, физиологија где је у грчком *c*. То се нарочито види у овом случају: Хаџић пише историја која је давно пре њега код нас одомаћена за разлику од нових термина 'и потека, 'идраулика али, ни ту, као и другде, није доследан, јер пише хармонија мада је у грчком *ἁρμονία*.

Тај западни утицај није код Хаџића, још мање код Доситеја, потпуно заменио наш традиционални изговор. Оне речи које су се донекле употребљавале у нашој књижевности и пре рационализма задржале су и даље свој стари изговор. Тако Доситеј пише: омилија (нови изговор био би хомилија) и имена Атина а не Атена, Вавилон не Бабилон, Василиј не Базилиј, Гаврил не Габријел, Евгеније не Еугеније, Јелисавета не Елизабета, цар Ираклије не Хераклије, Јелена не Хелена, Јелин не Хелен, Кипријан не Ципријан, Тива не Теба.

Тако има и Хаџић речи: историја не хисторија, океан не оцеан, философија не филозофија.

Данашње чување таквих облика само показује како су наша књижевност и књижевни језик на тај начин везани и са првим почецима наше писмености уопште. Грчкoвизантиски изговор наведених израза сведочи о извору и пореклу наше старе писмености. Тај доказ наше културне зависности од Византије остао је до данас нетакнут само у нашем црквеном језику и Вуковом и Даничићевом преводу Св. писма. Заслужује да се помене и један лаички покушај да се пише итацистичким изговором. Ја знам ту за књигу Владана Ђорђевића, Грчка и српска просвета, 1896, где је ваљда сам предмет захтевао да се употреби само византиски изговор па и ту само за грчке речи.¹ Како данас чудно звуче овакве речи из те књиге: Акадимија наука, вивлиотика, вивлијска историја, енгиклопедија, риторика, Стравон. Ипак Вл. Ђорђевић није доследно спровео тај изговор. Има колебања, као карактер с. 125 поред карактер 31, систиматичар 6 поред систем 63, Ираклије у загради Херкулес 52, чак и хисторик 47, поред обичног историја, или: анализа, музика, поезија, аутор, шизма.

¹) Латински изрази имају обични данашњи облик: дотација, ре-
зигнација, Тибар, Цезар, централизација.

Сем тога усамљеног случаја у новијој српској књижевности нашао сам и код Хрвата такав случај. Армин Шрабец у преводу Лукијанова „Петла“¹ окренуо је старогрчке речи на византиски (новогрчки) изговор. У „биљешкама“ на крају читанке дата су објашњења таквим изразима: в актарска ватра — из Бактрије, Еуфорво — Euphorvos (за еу- исп. оно што је речено за Вуково Еуфрат), Иракло Heakles, Јекава Heкава, Јелина Helena, Јелини, Милит Milet, Омир, Ор Ногос, Тисев Theseus.

То су само изузетне појаве. Грчки изрази који су ушли у српски језик продирањем западне културе и цивилизације са њеним новим појмовима и новим стварима нису могли да се саобразе у изговору са сачуваним и живим грчким речима из времена наших веза са византиском просветом. Тај западни утицај био је тим више могућ, што се он почео јаче јављати управо онда када је сасвим прекинута веза са Грцима. Поред тога лаицизација наше књижевности са књижевницима који нису више били из редова свештенства свакако је много допринела да су се речи са нашим старим изговором веома проредиле.

Какво је стање у томе погледу данас када међународна солидарност помало руши границе народне индивидуалности? Интернационализација у свима правцима носи са собом и безброј научних и техничких термина који само повећавају број већ одомаћених етацистичких израза тако да се тешко може веровати М. Три вунцу када тврди да су ти изрази „у огромној мањини према осталим речима грчког порекла у нашем језику“, I. с. 11.

Западни изговор особито се раширио код израза чисто латинског порекла. И сам Три вун а ц и в. држи да „данас код имена Корнелије нико неби могао ни замислити облик Корни т и је“. То не значи да су сва латинска имена добила код нас тај нови изговор. Стари изговор се сачувао до данас на пример у овим речима: Август — лат. Augustus, Вићентије (Викентије) — Vincentius, Игњатије — Ignatius, Илари(он) — Hilari(us), Иноћентије (Инокентије) — Innocentius, Климент — Clemens, Лаврентије — Laurentius, март — martius, Павле — Paulus, Понтије Пилат — Pontius, Ћесар — Caesar.

¹ Petračić — Zagoda, Hrvatska čitanka, I, 1914, с. 369—371.

Има затим случајева где је стари облик остао везан за специјално значење тако да према облику са новим изговором претставља донекле и садржај наше старе образованости. Тако већ Доситеј Обрадовић разликује св. Ирину од Ирене, Фригиске принцезе. Или у наше време Јовану Радоњићу је римски папа Бенедикт а српски митрополит Венедикт.¹ Код Јована Дучића² има оваквих примера: А т е н а, главно божанство атинско, 306. Насупрот хришћанскоме Димитрију и Павлу Дучић ставља античкога Деметрија, наследника Александрова, 359 и Паула Емилија, римског хероја 375.

Та разлика се још јасније истиче у општим именима као: авлија и аула, василике (основни византиски законик) и базилика (црква), скинија („сјеница; кров; чадор“ Вук, Предговор НЗ., XII) — сцена, ћесар — Цезар.³

Западни утицај није оставио ни ту шачицу речи. Дучић I. с. на пример место Вуковог: Подајте Ћесарево Ћесару, и Божије Богу Мт. 22. 21 има: Цезару Цезарево. 390. У свима наведеним случајевима у питању су само фонетски дублети. Далеко је већи број случајева где се уз нови, махом међународни, израз чува и стари изговор речи које имају само исту основу са таквим новим изразом. То су овакви случајеви: антиминос — менза, Варнава — барнабити (католички калуђери), Гргур, Григорије — грегоријански календар, друм — аеродром, игуман — хегемонија, Исус — језуити, цар Ираклије — Херакло, Јаков — јакобинци, Евгеније — еугеника, јерес — дијереза, Јефимија — еуфемизам, Јосиф — јозефинизам, гора Кармил — кармелити, Никодим — демократа, октоих — ехо, панађур — панегирик, пресвитар — презбитеријанска црква, Сион — ционисти, сотона — сатанизам, Софија — филозофија, стихија — стехиометрија, ћелија — целулоза, ћерамида — керамика, хартија — карта, хиљада — килограм, хрисовуљ — папска була.

¹ Јиречек — Радоњић Историја Срба IV, Регистар.

² Благо цара Радована, Београд, 1932.

³ Ту би се могле убројати и речи које су постале сасвим обичне у нашем народу добивши и нарочит српски фонетски изглед: поганство према паганство, поп — папа, трпеза — трапез.

Колики је тај западни утицај и како он данас изгледа нека покаже овај конкретан случај. У споменутој популарној књизи Дучићевој има довољно примера на основу којих се могу извести закључци и о правцу у којем ће се богатити наш књижевни језик. Дучић у своме Благу цара Радована није спровео до краја латинизацију класичних израза. Код њега има и колебања: Паузанија 388, Павзанија 334, 346 и Павсанија 142; лепа Хелена 220 и Јелена 346; циници 286, киници 47, хеленизам 304 поред хелински 399. Затим у појединим речима: 1. еу-ев: Еуклид 286, Еумен 353 али Евдомона 366, Еврипид 366, Зевс 388; 2. з-с: екстаза 87, мизантроп 370, муза 187, фраза 327, хипокризија 101 али космос 43, 55, космогонија 362, философија (увек); у личним именима: Аретуза 19, Бразид 346, Езопове басне 317, Изиди 223, Крез 47, Лизандар 380, Медузе 367, Тезеј 340, поред Аспасија 261, Дионисије 328, Лисид 102, Лисип 298, Хесиод 363; 3. ц-к: Цинтија али Алкибијад 203, Алкинос 313, 347, киклоп 222, скептици 26, Фокијон 248, 372.

Сви ти неуједначени облици показују како се наш традиционални изговор још донекле одупире западном изговору, али су и код Дучића јасне тежње за уопштавањем тога новог изговора. То показују не само споменути латинизовани облици, и остали већ утврђени облици као: Деметра 87, кармелити 45, Митилена 21, Пелопонез 19, Хераклит 366, Хермес 351, Херодот 387, него и облици Теба 340 и Хомер 363, 389, који нису иначе успели да коначно замене и старе облике Тива и Омир.

Дучићев пример је без сумње типичан за данашњу употребу грчких речи у српској књижевности. Број оних речи грчког порекла које имају већ утврђен наш традиционални византиски изговор већи је у српској књижевности него у хрватској. То је једна од врло упадљивих разлика које потичу пре самог стварања нашег заједничког књижевног језика. Није, дакле, та разлика постала у току његова доцнијег скоро независног развитка на српској и хрватској страни. Зато и питање источног или западног начина у изговору грчких речи није такве природе да се без икаквих потешкоћа може решити неким „књижевним договором“. То двојство у српскохрватском књи-

жевном језику морало је да буде санкционисано и новим званичним правописом. Тачка 70 Правописног упутства допушта оба начина изговора историја = историја, Хомер = Омир.

Тим питањем позабавио се опширније Д. Боранић¹ и донекле Т. Маретић.² Оба писца воде рачуна о разликама које постоје данас у српскохрватскоме књижевном језику. На основу Боранићева излагања морају се те разлике овако поделити: 1. У источним крајевима пише се грчко β као в: символ Визант; spiritus asper не транскрибује се са х, дакле: историја, Омир. 2. У старим позајмицама пише се протетско ј: Јелена, Јерина, Јевреји; ау, еу, мења се у ав, ев: август, Европа. 3. У старим народним позајмицама η прелази у и: Атина, Димитрије. 4. У „по-књишким“ речима остаје з (пред е) непромењено: гениј, геометрија, али анђел, калуђер.

Маретић убраја у народне позајмице облике са интервокалним с као ћесар (цесар), Јосиф (Јосип).

Изнета подела има неколико слабих страна. Пре свега, та подела не обухвата све разлике које карактеришу наш заједнички књижевни језик. Термин „старе позајмице“ значио би да се нови, западни, изговор односи само на нове позајмице а да су старе позајмице остале без промене и у источном и западном делу нашег књижевног језика. Међутим, то није потпуно тачно. Ево зашто. Старе позајмице типа Јелена, Европа и Атина јесу одлика специјално источног, српског дела. То показује и сам облик Атина који је утврђен на нашем западу. Нарочито се то опажа у библиским именима. На западу има само неколико тих старих позајмица као: Илија (не Елија) Ируд, Исус, Јосип, Миховио, иначе је ту превладао за нас нови изговор: амен, алелуја, Бетанија, Габријел, Данијел, Израел, Рахела (Ракела), Самуел. Протетско ј обичније је на истоку него на западу, на пр. Јездра, Језекиљ, Јестира према Ездра³, Езекијел, Естера. Иначе је веома ретко, на пр. у имену Јелисава поред Елизабета. Тако и дифтонзи ау, еу већином остају на западу:

¹ Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika⁵. Zagreb 1930.

² Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika². U Zagrebu 1931.

³ Примери су, углавном, из Влашићевог Evangelistar-a. Dubrovnik, 1921.

Аугустин, Елеутериј, Еузебиј, Мауриције, Паулина поред старих позајмица Ловро, Мавро, Павао. Исп. у источном делу: Августин, Елевтерије, Јевсевије, Маврикије, Павлија. Затим у старе позајмице требало је унети и изговор вита, који се на западу очувао у речима: Ђаво, Јаков, Јелисава, Влахо, иако постоје и паралелни облици: Јакоб, Блаж као и облик Ируд а не Херуд, Херод, гр. Ἡρώδης.

Правило да се у властитим именима из грчког језика чува *к* испред *и* (треба додати: и испред *е*) не одговара стварној употреби у данашњем сх. књижевном језику. Јер, како треба онда читати и писати имена из Библије, по грчком или латинском изговору: Елијаким, Кападокија, Кедрон, Кипар, Садукеј, Симон Киринац, Ђесарија (Кесарија) као што има Вук у Новом завјету или Елијацим, Кападоција, Ципар, Садуцеј, Шимун Циренац, Цезареја како пише П. Влашић. И обратно, мора ли да се уопшти примљено писање латинских имена на пр. Луције, Цицерон и да се избаце облици Вићентије (Викентије), Иноћентије (Инокентије)?

То се односи и на изговор грч. интервокалног *σ* и *χ*: Исаија, Јосафат, Ђесарија, фарисеј или Изаија, Јозафат, Цезареја, фаризеј; Захарија, Рахила, керувим или Закарија, Радела, керубин.

Л. Бакотић у своме преводу НЗ. у сва три последња случаја (тип Елијаким, Исаија, Захарија) држи се грчког изговора односно онаквог какав је од старина у српској цркви.

И писање Јерусалим слаже се са Боранићевим правописом. У осталим случајевима Бакотић је употребио бетацистички изговор. То значи, он је западни изговор очистио само од латинизама и на тај начин створио један компромисни изговор, који није чисто старогрчки или атички (монофтонгизација старих дифтонга *αι ει οι у е и о*) него пре јелинстички изговор. Друга је ствар да ли је Бакотић тиме помирио оба изговора, и источни и западни. То је питање које иде напореда са осталим разликама које и данас донекле деле наш исток и запад. Бакотић доследно употребљава облике као и Вук: Јован, крст, свештеник, Христос, цар

Ирод а Влашић има за то: Иван, криж, свећеник,
Крист, краљ Ируд.

Ту су, према томе, у питању не само чисто фонетске разлике, него и речничке а обе су оне нераздвојне. Није зато никакво решење ако се задржи на пр. облик Јосиф а унесе а лелуја и а мен. Јасно је да се ту не ради само о формалној страни српскохрватског књижевног уједињења. Данашњи двојаки начин изговора баш библиских назива показује да је питање неког заједничког јединственог изговора везано пре свега за верску припадност нашег народа.

Увођење само етацистичког изговора код Срба несумњиво би придонело изглађивању вековних разлика које деле Србе и Хрвате, али би уједно из основа поколебало оно утврђено познавање вере које има у српском православном народу.

Итацистички изговор код нас, ма да је традиционалан, не може се ипак сматрати као рђав, неправилан или лингвистички неоправдан. Као што смо примили од Византије веру и цркву давши јој нарочито светосавско обележје народне цркве, и азбуку, саобразивши је својим потребама, и архитектонски стил који с правом зову у науци и животу српсковизантским, и државно уређење и остале културне тековине, тако смо научили да и грчка и сва библиска имена изговарамо на византиски начин. С друге стране, етацистички изговор, који је све јачи, само је неминовна последица наше културне оријентације која се од осамнаестог века одважно окренула ка западу. Колико ће се одржати наш стари изговор грчких речи зависи умногоме и од утицаја који ће Српска црква имати на своју правоверну паству.